

Παλαιοχριστιανική Βασιλική του Δίου

Περίληψη

Τις πρώτες ανασκαφές για την αποκάλυψη της μεγάλης βασιλικής πραγματοποίησε δαπάναις της Εταιρείας ο Πρύτανης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ακαδημαϊκός και παλαιότερα Αντιπρόεδρος της Εταιρείας Γεώργιος Σωτηριάδης το 1928-1930. Μέσω των εργασιών του ήλθε στην επιφάνεια το μεγαλύτερο μέρος της εντός των τειχών επισκοπικής βασιλικής και εντοπίστηκε, χωρίς όμως να ανασκαφεί, η κοιμητηριακή βασιλική αμέσως έξω από το τείχος της πόλεως. Η ανασκαφική διερεύνηση του επισκοπικού ναού ολοκληρώθηκε το 1984 από τον Καθηγητή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου και υπεύθυνο της ανασκαφής του Δίου από το 1973, Δημήτριο Παντερμαλή, ο οποίος έφερε στην επιφάνεια και την κοιμητηριακή βασιλική, δαπάναις και πάλι της Εταιρείας.

Γεωγραφικά και Ιστορικά στοιχεία

Στο νότιο τμήμα της πεδιάδας της Πιερίας, στους ΒΑ. πρόποδες του Ολύμπου, σε απόσταση περ. 10χλμ. Ν. της Κατερίνης και 5χλμ. Δ. της σημερινής ακτής, ανεσκάφη τειχισμένο συγκρότημα έκτασης 360στρ. Το σύνολο, ταυτισμένο με τη γνωστή από τις πηγές ιερή πόλη του Δίου, κτίστηκε σε έδαφος με πολύ μικρή κλίση και με πρόσβαση στη θάλασσα μέσω του μικρού ποταμού Βαφύρα.

Η αρχαιότερη γραπτή αναφορά στο Δίον είναι εκείνη του Θουκυδίδη (424π.Χ.). Σημαντικό ιερό του Διός, συνυφασμένο με το βίο του μακεδονικού κράτους, χώρος τέλεσης θυσιών πριν από σημαντικές μάχες, απόδοσης ευχαριστιών μετά από νικηφόρες εκστρατείες και διοργάνωσης αγώνων (των Ολυμπίων εν Δίω), διατήρησε σταθερά το χαρακτήρα πολίσματος, χωρίς ποτέ να καταστεί μεγάλο αστικό κέντρο. Κατελήφθη από τους Ρωμαίους το 169π.Χ. και λίγο αργότερα λεηλατήθηκε από τον Κόιντο Καικίλιο Μέτελλο κατά τη διάρκεια του Δ' Μακεδονικού Πολέμου (150-148π.Χ.). Η πόλη κατέστη από τον Οκταβιανό ρωμαϊκή αποικία μετά τη ναυμαχία του Ακτίου το 31π.Χ. Στα παλαιοχριστιανικά χρόνια γνώρισε μια τελευταία περίοδο ακμής, με την ανοικοδόμηση του τείχους (αν και σε έκταση πολύ μικρότερη από την αρχική, στο ΝΔ. τμήμα της), την ανέγερση δύο τουλάχιστον βασιλικών (εντός και εκτός τειχών), τη μετατροπή της σε έδρα Επισκοπής υπαγομένης στη Μητρόπολη Λαρίσης ήδη στο α' ήμισυ του 4ου αι. Η καταστρεπτική εισβολή των Οστρογότθων το 460 σε συνδυασμό ίσως με ισχυρούς σεισμούς, οδήγησε στην εγκατάλειψη του οικισμού μέσα στον 5ο αι.

Η ιστορία των ανασκαφών και η συμβολή της Αρχαιολογικής Εταιρείας στην έρευνα της θέσης

Τις πρώτες ανασκαφές για την αποκάλυψη της μεγάλης βασιλικής πραγματοποίησε δαπάναις της Εταιρείας ο Πρύτανης του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Ακαδημαϊκός και παλαιότερα Αντιπρόεδρος της Εταιρείας Γεώργιος Σωτηριάδης το 1928-1930. Μέσω των εργασιών του ήλθε στην επιφάνεια το μεγαλύτερο μέρος της εντός των τειχών βασιλικής (ο κυρίως ναός, ο νάρθηκας, το σύνολο σχεδόν του αιθρίου, τμήμα του νοτίου προσκτίσματος), τα υποκείμενα κατάλοιπα της α' φάσης του μνημείου και μέρος του τρίκογχου κτίσματος στα Ν. του ναού. Η ανασκαφή του τελευταίου

ολοκληρώθηκε το 1984 από τον Καθηγητή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου και υπεύθυνο της ανασκαφής του Δίου από το 1973, Δημήτριο Παντερμαλή. Ο Γ. Σωτηριάδης εντόπισε και μία ακόμη βασιλική σε πολύ μικρή απόσταση από την τάφρο του ΝΑ. τείχους, με αψιδωτή κρύπτη περιέχουσα πολλαπλές ταφές, χωρίς όμως να προβεί σε αποκάλυψη του μνημείου. Πρόκειται για την κοιμητηριακή βασιλική, αμέσως έξω από το τείχος της πόλεως, η οποία ανεσκάφη εν τέλει το 1983 από το Δ. Παντερμαλή, δαπάναις και πάλι της Εταιρείας.

Περιγραφή

- **Μεγάλη βασιλική.**

Η τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική (διαστ. 35,45 X 18,90μ..) οικοδομήθηκε σε κεντρικό σημείο της πόλεως, όπως επέβαλε η λειτουργία της ως έδρας του τοπικού επισκόπου. Στην ίδια θέση είχε ανεγερθεί ναός ίδιου τύπου ήδη στο β' ήμισυ του 4ου αι., ο οποίος καταστράφηκε από ισχυρό σεισμό πριν από την αποπεράτωσή του και ανοικοδομήθηκε τον 5ο αι., με μεγαλύτερες διαστάσεις, σε υψηλότερη κατά 2,20μ. στάθμη.

Στη μορφή που έλαβε μετά την ανοικοδόμησή του ο ναός είχε ευρεία ημικυκλική αψίδα του Ιερού στα Α. και αίθριο στα Δ., το οποίο περιβάλλεται από στοές και προσκτίσματα στα Β., Δ. και Ν. Στο μεσαίο από τους τρεις χώρους που προσαρτώνται στα Δ. του αιθρίου διατηρείται οκταγωνική κολυμβήθρα. Πρόκειται συνεπώς για το βαπτιστήριο της βασιλικής. Στο κέντρο του αιθρίου υπήρχε φιάλη. Η είσοδος ανοίγεται προς τον πλακοστρωμένο δρόμο αμέσως στα Β. αυτού, έναν από τους κεντρικούς άξονες της πόλεως.

Από τη β' φάση του ναού ήλθαν στην επιφάνεια βάσεις, τμήματα ή ολόκληροι μαρμαρίνοι κίονες και κιονόκρανα από τις κιονοστοιχίες μεταξύ των κλιτών (εικ. 1), τμήματα επιγραφών, θωράκια (εικ. 2, 3), γλυπτά σε επανάχρηση (εικ. 4). Πέντε ζεύγη κιόνων διέκριναν τα κλίτη μεταξύ τους. Πιθανώς ο ναός είχε και υπερώα. Το δάπεδο του κεντρικού κλίτους κοσμούσαν μαρμαροθετήματα (εικ. 5), του βορείου ψηφιδωτό, το οποίο σώθηκε αποσπασματικώς. Από τα ευρήματα στην επίχωση συνάγεται ότι οι τοίχοι καλύπτονταν με ψηφιδωτά και τοιχογραφίες. Στην τοιχοποιία ενσωματώθηκαν μέλη της αρχαιότητας σε επανάχρηση: λιθόπλινθοι, κιονίσκοι, δωρικό κιονόκρανο, βάθρα αγαλμάτων, επιτύμβια (εικ. 6).

Σε χαμηλότερη στάθμη βρέθηκε το δάπεδο (ψηφιδωτό με γεωμετρικά θέματα) και το κατώτερο τμήμα των τοίχων της αρχικής φάσης του ναού, οι οποίοι έφεραν γραπτή μίμηση αρχιτεκτονικών στοιχείων και ορθομαρμάρωσης. Στο Ιερό εντοπίστηκε το τετράγωνο όρυγμα του εγκαινίου. Μεταξύ των ευρημάτων περιλαμβάνονται νομίσματα ρωμαϊκών και πρώιμων βυζαντινών χρόνων και ενσφράγιστες με την επιγραφή ΔΙΟΥ και σταυρό πλίνθοι.

Στα ΝΔ. του ναού αποκαλύφθηκε κτίσμα με τρεις μεγάλες ημικυκλικές κόγχες και συνεχόμενα προς Β. διαμερίσματα που το συνδέουν με τη βασιλική. Ο άξονάς του δεν είναι απολύτως παράλληλος με τον κατά μήκος άξονα του ναού, αλλά παρουσιάζει απόκλιση προς τα ΒΑ.-ΝΔ. Ενδεχομένως συνιστά το βαπτιστήριο του ναού κατά την α' φάση του.

- **Κοιμητηριακή βασιλική.**

Ο ναός κτίστηκε σε απόσταση 50μ. Ν. του νοτίου τείχους της πόλεως, στα όρια νεκροταφείου των αυτοκρατορικών χρόνων. Πρόκειται για τρίκλιτη

βασιλική (διαστ. 20,50 X 14,30μ.) με νάρθηκα και αίθριο στα Δ., προσκτίσματα στα Β. και Ν. του νάρθηκα και ημικυκλική προβαλλόμενη απίδα στα Α., ενισχυμένη με τρεις ακτινωτά διατεταγμένες αντηρίδες. Την απίδα του Ιερού περιβάλλουν τετράπλευρα παστοφόρια. Στο εσωτερικό αποκαλύφθηκαν ίχνη της Τραπεζής, το όρυγμα του εγκαινίου, χαμηλό σύνθρονο, ο μαρμάρινος πειόσχημος στυλοβάτης, η σολέα και τμήματα θωρακίων του φράγματος του πρεσβυτερίου. Το δάπεδο του Ιερού καλύπτεται με πολύχρωμα μαρμαροθετήματα, το κεντρικό κλίτος με ψηφιδωτό (εικ. 7), τα πλάγια κλίτη, ο νάρθηκας και το νότιο πρόσκτισμα με ενσφράγιστες (με σταυρό και το γράμμα Θ) πλίνθους.

Τα κλίτη χωρίζονταν μεταξύ τους μέσω κιονοστοιχιών επί υπερυψωμένων στυλοβατών. Ήλθαν στην επιφάνεια βάσεις, κορμοί (ποικίλων διαστάσεων και ειδών μαρμάρου), ιωνικά κιονόκρανα και αυτοτελή επιθήματα. Βάσει μεγέθους διακρίνονται δύο ομάδες κίωνων, που καθιστούν πολύ πιθανή την ύπαρξη και υπερώων. Τους τοίχους –τουλάχιστον ως το σωζόμενο ύψος (μέγ. 0,80μ.)– κάλυπτε λευκό επίχρισμα κατά μίμησιν ορθομαρμαρώσεως. Στα πλάγια κλίτη κατασκευάστηκε κατά μήκος των μακρών πλευρών κτιστό θρανίο για το εκκλησίασμα. Μεταξύ των κινητών ευρημάτων στο εσωτερικό της βασιλικής διακρίνονται πλήρης χάλκινος σταυρός αναρτήσεως και θραύσματα γυάλινης κανδήλας.

Το αίθριο περιβάλλεται από στοές στα Β. (όπου ανοίγεται και η εντυπωσιακών διαστάσεων θύρα προς αυτό), Δ. και Ν. και το νάρθηκα στα Α. Ανά μία θύρα στο ανατολικό πέρας της βόρειας και της νότιας στοάς εξασφάλιζαν την πρόσβαση στο εσωτερικό του ναού. Η μετάβαση από το νάρθηκα στον κυρίως ναό γινόταν μέσω τριών θυρών, ανά μία προς κάθε κλίτος. Δύο ακόμη θύρες διέθετε ο νάρθηκας στη βόρεια και τη νότια στενή πλευρά, προς τα αντίστοιχα, πιθανώς μονόχωρα προσκτίσματα.

Κενοτάφιο μάρτυρος εντοπίστηκε στο αίθριο, αμέσως έξω από το νάρθηκα, όπου διατηρήθηκε κατά χώραν η επιτύμβια πλάκα με την επιγραφή «Μημόριον Μάγνας» και πίσω από αυτήν πιθανώς τράπεζα προσφορών, συγκείμενη από κιονίσκους σε επανάχρηση φέροντες θωράκιο με ανάγλυφο σταυρό (εικ. 8). Μεγάλων διαστάσεων καμαροσκεπής τάφος, με τοιχογραφίες στο εσωράχιο του τόξου της εισόδου και στα πλευρικά τοιχώματα, περιλαμβάνων περισσότερες ταφές, χωρίς διασωθέντα κτερίσματα, ήλθε στην επιφάνεια κάτω από το δάπεδο του βορείου παστοφορίου. Η θύρα βρίσκεται στα Α., πέραν του ανατολικού ορίου του ναού, στοιχείο που βεβαιώνει ότι πρόκειται για αρχαιότερη του ναού κατασκευή. Ένας καμαρωτός και δύο κιβωτιόσχημοι, όλοι με πολλές ταφές, ανεσκάφησαν στο αίθριο. Ο αρχαιότερος εξ αυτών χρονολογήθηκε στα τέλη 5ου-αρχές 6ου αι.

Στο ανωτέρω σύνολο διακρίνονται δύο κύριες φάσεις: η πρώτη τοποθετείται από τους ανασκαφείς στο β' τέταρτο του 5ου αι., η δεύτερη στον 6ο αι. Η καταστροφή του μεγαλύτερου μέρους του ναού (ο νάρθηκας δεν επλήγη), ενδεχομένως από σεισμό, οδήγησε στην ανοικοδόμησή του, σε εκτεταμένες εργασίες στο Ιερό (το μαρμαροθέτημα του δαπέδου είναι οπωσδήποτε μεταγενέστερο του ψηφιδωτού του κεντρικού κλίτους που προεκτείνεται στο χώρο του Ιερού) και στην προσθήκη πιθανώς του αιθρίου.

Στα Δ. και τα Ν. του ναού ανεσκάφη κοιμητήριο του 4ου και του 5ου αι., περιλαμβάνον κατά κύριο λόγο καλυβίτες και δευτερευόντως κιβωτιόσχημους, διατεταγμένους σε σειρές με άξονα Α.-Δ. Σε μεγάλο ποσοστό οι μεγαλύτερων διαστάσεων τάφοι περιείχαν περισσότερες της μίας

ταφές. Κατά τον ενταφιασμό ακολουθείτο η συνήθης πρακτική: αντί ανακομιδής, τα κατάλοιπα των προγενέστερων ταφών παραμερίζονταν και ο νέος νεκρός τοποθετείτο στον ελεύθερο χώρο που δημιουργείτο. Για την κατασκευή τους χρησιμοποιήθηκαν μέλη σε επανάχρηση, λίθοι και πλίνθοι.

Βιβλιογραφία

- **Γενική Βιβλιογραφία**
 - G. Sotiriadis, Η βασιλική του Δίου, στο: A.C. Orlandos (επιμ.), *IIIme Congrès international des études byzantines*, Athènes, 1930: *compte-rendu*, Athènes 1932, 251-252.
 - Α. Μέντζος, Η κοιμητηριακή ή έξω των τειχών βασιλική του Δίου, *ΑΕΜΘ* 4, 1990, 231-240.
- **Έρευνες και Δημοσιεύσεις της Εταιρίας**
 - Γ. Σωτηριάδης, Ανασκαφή Δίου Μακεδονίας, [ΠΑΕ 1928](#), 86-90.
 - Γ. Σωτηριάδης, Ανασκαφή Δίου Μακεδονίας, [ΠΑΕ 1929](#), 71 εικ. 3, 72-73.
 - Γ. Σωτηριάδης, Ανασκαφαί Δίου Μακεδονίας, [ΠΑΕ 1930](#), 49-50.
 - Γ. Σωτηριάδης, Ανασκαφή Δίου Μακεδονίας, [ΠΑΕ 1931](#), 50 εικ. 6, 52 εικ. 7.
 - Γ.Ε. Μυλωνάς, [Έργον 1981](#), 29.
 - Δ. Παντερμαλής, Ανασκαφή Δίου, [ΠΑΕ 1981Α](#), 63.
 - Γ.Ε. Μυλωνάς, [Έργον 1983](#), 33.
 - Δ. Παντερμαλής, Ανασκαφή Δίου, [ΠΑΕ 1983Α](#), 55-56.
 - Γ.Ε. Μυλωνάς, [Έργον 1984](#), 36, 37, εικ. 43-44.
 - Δ. Παντερμαλής, Ανασκαφή Δίου, [ΠΑΕ 1984Α](#), 71-74, πίν. 77-78.

Συγγραφέας

Σταύρος Ι. Αρβανιτόπουλος